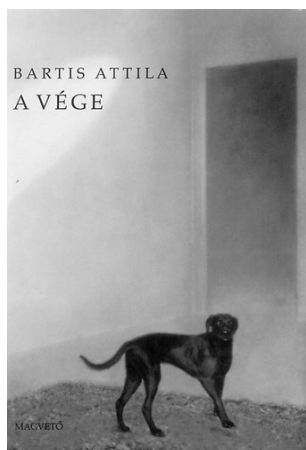

KELEMEN EMESE

Mintha már olvastam volna

BARTIS ATTILA: A VÉGE

**Magvető Kiadó
Budapest, 2016
600 oldal, 4990 Ft**

”

Bartis Attila új regénye a 2015-ös év egyik legnagyobb izgalommal és bizakodással várt kötete volt. A megjelent kritikák mégis nagyon megosztottak, egyrészt dicsérő, másrészt inkább csalódottságról árulkodó írások láttak napvilágot. Ha magyarázatot szeretnénk találni erre a kettősségre, akkor talán abban kellene keresnünk, hogy milyen elvárásokat állítottak fel magukban úgy az olvasók, mint a kritikusok a még meg nem jelent regénnyel szemben. Már *A nyugalom* esetében elhangoztak olyan kijelentések, hogy a regény szövege „kimunkált”, mesterkéltséggel, az író túlhangsúlyozza a politikai hátteret, közhelyekkel él, valamint a „kevesebb több lett volna”. Az idézetek Károlyi Csaba 2001-ben az *Élet és Irodalom*-ban megjelent kritikájából valók, és szinte ugyanezeket a kifejezéseket használta az *ÉS* Kwartett estjén is 2016-ban, amikor *A végét* boncolgatták a résztvevők. A beszélgetésből kitűnik, hogy a sokszor túlcsonduló, erősen az érzelmekre ható, *A nyugalomra* több helyen meglehetősen hasonlító szöveg nem mindenkinél teljesítette azokat az elvárásokat, amelyek alapján egyértelműen magasirodalomhoz sorolható volna az új regény, inkább a lektúrszerű irodalomhoz tartozónak vélik. Ezért is nehéz biztos lábakon álló értékítéletet mondani *A végét*ről, hiszen másképp működik a regény, ha lektúrként olvassuk és az olvasmányosságára, hatásosságára helyezük a hangsúlyt, másképpen, ha az eddigi Bartis-művekhez hasonlóan továbbra is minőségi műként értelmezzük, ahogyan azt a nagy múltú Magvető Kiadó profilja szavatolja a számunkra.

Ha összehasonlítjuk Bartis Attila két regényét, melyek megjelenése között tizenöt év telt el, sok hasonlóságot találunk, ami egyáltalán nem *A végének* kedvez. Szénási Zoltán a *Műút*-ban megjelent kritikájában ekképpen hasonlítja össze a két művet: „egyes szám első személyű elbeszélő szövegét olvassuk, aki egy traumatikus élethelyzetben mintegy öngyógyításként fordul az íráshoz, idézi fel élettörténetét, s az elbeszélés és az elbeszélte történet ideje is majdnem egybeesik. Könnyen találhatunk hasonlóságokat a szülő-gyermek-viszo-

nyok ábrázolásában, de a nőalakok, akihez a főhőst szerelmi-szexuális kapcsolat fűzi, szintén párba állíthatók: Zárai Éva eszerint Fehér Eszter alakmódosulása, míg Jordán Éváé Keresztes Dalma.” Szinte pontosan ugyanazokat a hibákat véti az író *A végében*, amiket a 2001-es regénynél kifogásoltak a kritikusok. Az új könyvvel, ha nagyon durván és sarkítva akarunk fogalmazni, azt mondhatjuk, hogy a kezünkbe kaptuk a hosszabb terjedelmű, felhígított *A nyugalmat*, csak az anya helyett az apával nem kibékült, az apa mellett idegenként élő, lelkiileg összeomlott szereplővel a középpontban. Ismétlődik a családi tragédiák mögött túlzott hangsúllyal bemutatott politikai rendszer összeomlása, ismétlődik a disszidálás súlyossága, csak itt most a testvér helyett a szeretett nő, Éva költözik végérvényesen külföldre, de azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy mindkét szereplő zenész, a szereplők lelki világát egyszersmind a művészek lelki világával párhuzamosan elemezhetjük. Viszont Bartis nem tudja hitelesen bemutatni ezt a világot. A zenéről, a zongorázásról nem tudunk meg többet, mint hogy András gyönyörűen játszik, annak ellenére, hogy nem tud zongorázni, Évából pedig hiányzik valami, amitől a színpadon is olyan jól tudna teljesíteni, mint otthon, a szobában gyakorolva. A zeneiség megjelenítése teljesen kimarad a műből, miközben az egyik legfontosabb információ András szerelmével kapcsolatban éppen az, hogy zongorista. Bartis valójából nem tud minket meglepni, s ha kicsit is megerőlteti magát az olvasó, pontosan kikövetkezteti, hogy mi fog történni, sejtethi a végkimenetelt is. Már az első könyv elején kiderülnek a nagy titkok az anyáról és annak családjáról, a szerelmekről, az apával történő különleges együttélés is a könyv első felében zajlik, sőt az Évával folytatott viszonyának lényegét is itt árulja el. „Ha jobban belegondolok, Évával erre ment rá az életünk. Nem arra, amit titkolt, nem arra, amit elhallgattott. Hanem hogy számára a valóság kimondása, számomra a hazugság ténye volt elviselhetetlen. Ez a kettő csapott össze újra meg újra. És kétségtelenül igazam volt abban, hogy a hazugság magányossá teszi az embert. És kétségtelenül igazam volt abban, hogy a valóság előbb-utóbb mindig a hazugságok fölé kerekedik. Az egyetlen, amivel nem számoltam, hogy számára a valóság félelmetesebb, mint számomra a hazugságai.” (178) Mindenképp meglepő Anna Zárai megjelenése a regény utolsó fejezetében, amit Hansági Ágnes nagyon találóan a 19. századi tárcaregények és a mai szappanoperák csattanójához hasonlított. Bár Hansági alapvetően jó véleménnyel volt a regényről, mégis árulkodó, hogy a könyv befejezését épp a nem túl rangos szappanoperák zárlatához hasonlítja. Talán pontosan ezért írja Bazsányi Sándor az *Élet és Irodalomban* megjelent kritikájában, hogy „tényleg igényes, azazhogy a jogos olvasói igényeket előzékenyen kiszolgáló olvasmány; fényképalbumszerű történetmondással és szövegtagolással megbolondított lektúr.” Nem Bartis stílusa, sötét, borongós, melankolikus világa, pesszimizmusa a zavaró, hanem az, hogy ezt a világot nem tudja következetesen bemutatni. A minél nagyobb érzelmi hatásokat kíváltani akaró részek mellett, mint amilyen az a jelenet, amikor András előtt megelevenedik álma, amiben Évát megismeri, és már a nő cipőjének a koppanásáról tudja, hogy ő jön el hozzá, teljesen súlytalanná válik az apa története.

A regény nyelvezete is nagyon hullámzó minőségű, a Bartistól megszokott pontos, kemény mondatokat sok helyen a felhígult, olykor közhelyekbe menő leírás váltja fel. Beszédtechnikája modorossá válik, bölcselkedése nem ad hozzá az olvasó meglévő tudásához, üressé vált frázisokat sorakoztat fel. Ezek főleg akkor fordulnak elő, amikor az élet nagy kérdéseit fejtegetik a szereplői. Ilyen (*a megkeseredés*) című fejezet számos mondata, néhány példát könnyen kiragadhatunk: „A megkeseredett ember csak mérget szór szét a világban. Mert

csak a saját keserősége okát látja benne. A megkeseredett ember mindig igazságtalan, mert igazság csak a teljességben lehet. A megkeseredett ember mindig büntudatot ébreszt azokban, akiknek hálával tartozik, és szövetségest talál azokban, akik a dühe jogosságát feltétel nélkül elfogadják. És végül mindig elfordul a szövetségeseitől. Ahogy elfordul azoktól is, akik pont azért nem lesznek a szövetségesei, mert szeretik.” (171). Habár Bartis fotós is egyben, főszereplője a fotóművészetéről mégis nagy általánosságokban beszél, sok helyen ezek is kli-sékké válnak. „Hogy azon múlik, meglátom-e valaha is egyben az egészet. Miközben csakis úgy lehet egyben látni az egészet, ha külön-külön a legapróbb részletekig lát az ember mindent.” (165), „Különbem nem tudom, miért nehezebb a fénykép és a valóság közötti úrt elfogadni, mint azt, hogy amit az égbolton látunk, az valójában nem létezik. Bizonyára, mert mi vagyunk a képen. A mi fényünk, meg a rólunk visszaverődő. Lehet, hogy tényleg istentelenség, ha egyetlen pillanatom fénye túléli magát a pillanatot. Túlél engem. De lényegét tekintve egy fénykép meg egy évmilliók óta halott csillag most ideérő fénye között túl nagy különbség nincs.” (394) Mintha nem állnának a rendelkezésére megfelelő szavak, ezért elcsépeletnek ható körülírásokkal él, amelyek megalapozzák az egyes részek patetikusságát. A mondatok sorjázásában nincs mindig logikai felépítettség, egyik mondat kioltja a másikat. A legzavaróbb mégis a kétfajta, egymástól teljesen különböző nyelvi regiszter, melyek egyáltalán nem ille- nek össze, egymás mellett zavaróan hatnak. Míg Szabad András általános kifejezésmódja iro- dalmi, választékos, addig a szexualitásról csakis vulgárisan, erőszakosan tud írni. Míg a re- gény legnagyobb részében egy megkeseredett szerelmes ember érzelmi viharoktól nem mentes életét olvashatjuk, amit számos alkalommal nagyon érzékletesen leírva jelenik meg (gondoljunk csak az apa halálának leírására, tulajdonképpen a mű legjobban megalkotott ré- szére), ezért nagyon elütő az érzéketlen, erőszakos szexuális jelenetek szintén erőszakos, kö- zönséges nyelvezettel történő leírása. Míg egyik oldalról a mindent elsöprő szerelem örömei- ről, fájdalmainról olvashatunk, addig a szeretkezések helyett szajházás, ribancozás, megbaszás kerül középpontba, hiteltelenné téve a gyengédséget, a kötődést leíró eszmeifuttatásokat.

Ami viszont kifejezetten izgalmas Bartis Attilánál, az az, ahogyan a tárgyról ír. „Vannak tárgyak, amelyek biztonságot adnak. Nem a hasznuk, vagy az értékük révén, hanem bizonyos emberi tulajdonságaik révén.” (274) Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik András számára a fényképezőgép, amelyen keresztül a világot látja. Ha a számára fontos emberek el is hagyják, vagy ő távolodik el tőlük, akkor is vele marad ez a tárgy, a mindenkori barát. Már *A nyuga- lomban* is felfigyelhettünk arra, hogy Andor és főként édesanyja nem hiába barikádozza kör- be magát színházi kellékekkel, nem véletlenül temették el az üres koporsó helyett Judit holmijait, amikor a lány disszidál. A tárgyakhoz mindkét regényben az emlékezés, az emlé- kekkel való leszámolás élménye, valamint az otthonosság mibenléte kapcsolódik. András a postaládát az otthonosság egyik nélkülözhetetlen kellékének tartja. „Amikor elromlott a zár, akkor is a kulcsot akasztottam be, és úgy nyitottam ki. Ujjal egyszerűbb lett volna, nem kell a zsebben keresgélni, csak már megszoktam. Zárat cserélni nem volt érdemes. Ha jött Apám- nak valami, letettem az asztalára. Még a feladót sem néztem meg. Mondom, nem vártam sen- kitől semmit, de legalább tudtam, hogy otthon vagyok. Az ember idegenben nem nézi meg a postaládát.” (61) A Szív utcában berendezett otthonukat múzeumnak tartja, hiszen a kétszo- bás lakás nagy részét édesanyjának holmijai, régi ruhái, bútorai foglalják el. Ennyi maradt az anyjából, ezek a tárgyak segítenek az emlékezésben, amíg ezek megvannak, addig az anyját sem veheti el tőle senki. A tárgyakhoz való ragaszkodás visszavezethető arra, hogyan halt

meg az anya. Noha nem derül ki az olvasó számára, hogy hirtelen, természetes úton halt meg, vagy pedig saját kezével vetett véget életének, mindenképp érdekes szemügyre vennünk, hogy milyen események idején következett be a halála. Miután András apja börtönbe került, a nő minden nap írt hozzá egy levelet, amit az íróasztalára tett. Ezekben a levelekben a mindennapok emlékei voltak leírva, tulajdonképpen ő maga, az ő élete volt benne. Amikor András beleolvasott az íróasztalon fekvő legfelső levélbe, számára akkor derült ki, hogy „[v]alójában nem levelek voltak. Inkább naplók voltak, vagy beszámolók, mintsem levelek. Hogy mik történtek. Az életünk. Minden.” (583) Az egész köteg papírt összegyűrtte, kint elégette az udvaron, és ugyanennek a napnak az éjszakáján halt meg az édesanyja. Ha metaforikusan értelmezzük azt, hogy a levelek megsemmisítése egybeesik anyja halálával, akkor az emlékeket őrző írások tűzben való elemésztését értelmezhetjük úgy is, hogy András ezzel mintegy az anyja halálát idézte elő. Az emlékek megsemmisítése az emlékezőt is megsemmisíti. Ennek felismerése adhat okot arra, hogy a fiú az anya után megmaradt összes tárgyat megtartsa, hiszen csak ennyi maradt neki belőle. Tárgyak, mivel az emlékek nagy része a levelekkel együtt semmisült meg. Ugyanígy tartogatja Éva disszidálása után is a nő holmijait a lakásában. Mivel Éva magával vitte szinte az összes róla készült fényképet Amerikába, amik az emlékeket vizuálisan hordozzák (ezzel felváltja a kézzel írott, emlékeket tartalmazó leveleket), ezért nem marad más, csak a ruhák és a cipők tárolása. A megőréssel Éva emlékét is megőrzi, megadva az esélyt arra, hogy bármikor visszatérhessen hozzá. Hiszen ameddig a tárgyak nem emésztődnek el, addig az emlékekkel sem számol le, továbbra is megmarad a visszavágyódás a szeretett nőhöz. Ezért sem meglepő, hogy miután értesül Éva haláláról, a féltve őrzött tárgyakon keresztül dolgozza fel Éva elvesztését. „Kinyitottam a ruhásszekrényt, mindössze néhány vállfa volt üres. A fogason a nagykabátok, alatta a cipők. Végigfényképeztem mindent. Nagyon jó képeket sikerült készítenem. A nagykabátok alatt a cipők, mintha ott állna az előszoba falának lapulva, csak éppen mégse. Belenéztem a gukkeres mahagónidobozba, hogy lássam, ahogy itt fekszik összekuporodva a karórám mögött. Mint valami rajtnál, ahogy a bíró elindítja a stoppert, amikor valaki álmodni kezd. Csak a tejszerű fehérséget láttam, kiszedte belőle a két képet. Elbőgtem magam, de tudtam, hogy ez természetes. Arra gondoltam, hogy összetöröm. Aztán, hogy visszateszem bele a nagyanyám képét. Aztán, hogy ez már nem az enyém. Attól, hogy nem tudta elvinni, ez már hét esztendeje az övé. Nincs jogom összetörni. Leültem az ágyra, és sorra vettem mindent. Már nem egyedül az enyém Anyám tükre, a szekreter, az asztal, már Apám botja sem. Már nem az enyém a zongora. Pedig alig játszott rajta. [...] Felkeltem, és elővettem a spájzból a patentfogót. Aztán felnyitottam a Bösendorfer tetejét és egyenként kiszereztem a húrokat. Volt, amelyiknél engedett a kulcs, volt, amelyiket el kellett vágjam. Feltekertem őket, becsomagoltam újságpapírba és betettem a ruhái közé a szekrénybe.” (517–519) Szabad András, aki mindig és mindenhol a nevéhez hűen szabad akar lenni, talán Éva elvesztésekor döbben rá arra, hogy tulajdonképpen az anyja elvesztése óta ő az egyetlen, aki igazán közel került hozzá, része lett az életének. Bár Éva fizikailag elhagyta, mégis vele élt a tárgyakban, az emlékekben. Ezért gyűjti maga köré a nő ruháit, cipőit, a zongora húrjait, mint évekkel azelőtt az édesanyja holmiját. Mert csak így tudja megőrizni magának Évát örökre.

Bartis Attila új regénye inkább a lektűrök felé húz, aminek oka a túlcsofordultság, túlrtság. *A nyugalomnál* jelentkező aránytévesztés *A végénél* is megjelenik. Bartis több helyen is hatásadás mondatok hangsúlyosságával és fajsúlyosságával akar az olvasók érzelmeire hatni.

Mivel ezek a kijelentések és a mesterkélt leírások túl nagy teret nyernek a regényben, ezért az igazán erős jelenetek elvesznek, olyakor kimunkálatlanok maradnak, ahogyan például a szeretők karakterei is. Túl sok történetet, valószerűtlen fordulatot próbál belesűríteni a regénybe, egyszerre próbálja felhasználni azokat a narrációs technikákat, amelyekkel családregényként, szerelmi- és művészregényként olvashatjuk *A végét*.

Írásom megszületésében sokat segítettek a támogató hozzászólások, az új szempontok, amelyeket a Debreceni Egyetem A 20. századi irodalom kutatása nevű doktori műhely vezetőitől és résztvevőitől kaptam. Közbenjárásukért ezúton mondok köszönetet.

